

Makale Künyesi (Araştırma): Balci, O. (2023). Memluk Kıpçak Türkçesinde *kErek(dür)...fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ekleri)* yapısındaki gereklilik çekimi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 356-372.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1271160>

MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE *kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+ (Şahıs Zamirleri/Ekleri)* YAPISINDAKİ GEREKLİLİK ÇEKİMİ

Onur BALCI¹

ÖZET

Memluk Kıpçak Türkçesi Türk dilinin kuzeybatı koluna giren bir lehçedir. Bu lehçe, Kuzey Kıpçak Türkçesi ile birlikte Tarihî Kıpçak lehçesinin iki kolunu oluşturur. Memluk (Kölemen) Devleti'nin kurulması ile birlikte bir yazı dili olan bu lehçe, ölçünlü bir yazı dili olarak gelişmiş, 16. yüzyıla gelindiğinde yerini Oğuz lehçesine bırakmıştır.

Kıpçak Türkçesinin Mısır ve Suriye'de yazı dili olmasının ardından bu lehçeye dair sözlük ve gramerler yazılmış, bu lehçe ile savaş sanatı başta olmak üzere pek çok alanda eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında tamamen Kıpçak Türkçesinin özelliklerini gösteren eserler olduğu gibi Kıpçak-Oğuz lehçelerinin karışımı ile kaleme alınan eserler de vardır. Bu çalışmada, bu eserlerde görülen bir gereklilik çekimi incelenmiştir.

Gereklilik kipi, işin, eylemin, oluşun gerçekleşmesinin zaruri olduğunu bildiren kiptir. Gramerlerde bu kip, tasarlama kipleri içinde değerlendirilir. Memluk Kıpçak Türkçesinde gereklilik kipi genellikle kiplik sözcük olarak adlandırılan sözcüklerle kurulur. Ekle kurulan gereklilik kipine de rastlamak mümkündür.

Bu çalışmada Kıpçak Türkçesi ile yazılan eserlerde görülen *kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri)* yapısı incelenmiştir. Bu dönemde kaleme alınan bütün eserler taranmış ve yapıya dair örnekler toplanmıştır. Eserlerden alınan örnekler düz metin biçimiyle verilmiş, parantez içinde bu eserlerin kısaltmaları ve örneklerin alındığı sayfa ve satır numaraları gösterilmiştir. Ardından örnek, italik olarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Yapılan taramada kipi yapısındaki *kerek/ kirek/ kerekdür* sözcüğünün ve *-(G)A(y)* ekinin kullanımında bir birlik olmadığı görülmüştür. Örneğin *Münyetü'l-Guzât*'ta aynı cümle içerisinde hem *kerek* hem de *kirek* biçimlerini görmek mümkündür. Eserler arasında bir standart olmamakla birlikte eserlerin kendi içinde tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Fiil çekiminde fiile eklenen *-(G)A(y)* ekinin de farklı biçimler aldığı görülmektedir. Bir örnekte bu ekin *-ke* biçimine rastlanmıştır. Oğuz lehçesinin etkisiyle *-(G)A(y)* ekinin *-A* biçiminde eklediği de görülmektedir.

İnceleme sonucunda bu kipi birinci çokluk şahıs dışındaki tüm şahıslarda örnekleri olduğu tespit edilmiştir. Bu şahıslar içinde en çok örneğin üçüncü teklik şahsa ait olduğu

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Doç. Dr. onur.balci.ctl@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2771-7354>

gözlemlenmiştir. Şahıslara göre çekim örnekleri ayrı ayrı verilmiş, kipin işlevleri de ayrıca incelenmiştir. Çalışma, elde edilen sonuçların değerlendirildiği sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Memluk Kıpçak Türkçesi, gereklilik kipi, fiil çekimi.

GİRİŞ

Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk adlı eseriyle ilk defa kayıt altına alınan Kıpçak Türkçesi, Kuzey Kıpçak Türkçesi ve Memluk Kıpçak Türkçesi olmak üzere iki büyük kola ayrılmıştır².

Altın Ordu Devletinde ve Doğu Avrupa'da siyasi bir birlik kuramadan yaşayan Kumanların ağzından derlenen *Codex Cumanicus* (Kuman Sözlüğü), Kuzey Kıpçak Türkçesi eserleri içinde değerlendirilmektedir. 55 yapraklık İtalyan ve 27 yapraklık Alman bölümlerinden müteşekkil olan eser, Gotik harflerle yazılmış ve farklı kişiler tarafından kayda geçirilmiştir³. Kuzey Kıpçak Türkçesi içerisinde değerlendirilen diğer eserler ise Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleridir. Selçukluların Ani'yi fethetmeleri sonrasında bu coğrafyada yaşayan Ermenilerin Karadeniz'in kuzeyine göç etmesi ve buradaki hâkim unsur olan Kıpçaklar ile etkileşime girmesi neticesinde 16-17. yüzyıllarda özellikle Ukrayna'da Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserleri vücuda getirilmiştir⁴.

Tarihî kaynaklarda Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkasya'da, Türkistan'da köle olarak satılan Kıpçak ve Oğuz çocukları asker olarak görev aldıkları Eyyübi Devleti içinde güçlenerek zamanla bu devlete son vermişler ve Memluk Kıpçak Devleti'ni (*ed-Devletü't-Türkiyye*) kurmuşlardır. Devletin yöneticileri genellikle Kıpçaklar olmuştur. Bu da Kıpçak lehçesine olan ilgiyi artırmış, bu lehçeye dair sözlük ve gramerler kaleme alınmış, Altın Ordu Devleti topraklarından ve Türkistan'dan gelen müellifler bu standart yazı dili ile eserler vermişlerdir. Türk dili tarihinde ayrı bir yeri olan Memluk Kıpçak Türkçesi bu şekilde teşekkül etmiştir.

Eckmann (2011, s. 53-54), Memluk Kıpçak Türkçesinin tarihî gelişimini üç döneme ayırır. Bu dönemler ve eserleri şunlardır:

1. Asıl Memluk Kıpçakçası: *Gülistan Tercümesi, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin, Kitâb Baytaratü'l-Vâzih, Münyetü'l-Guzât*.

2. Oğuz Kıpçak Karışık Diyalekti: Kıpçak unsurlarının hâkim olduğu eserler: *Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb (Hulasa), Kitâbü'l-Hayl*; Osmanlı Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu eserler: *Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî, Hülasa* (Paris yazması), *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkañî*.

² Karamanlioğlu (1994, s. 20) bu ayrıma karşı çıkar. Yazara göre Kumanca (*Codex Cumanicus*) ve diğer eserler arasındaki fark sadece yer, zaman ve muhit farkıdır. Güner (2020, s. 40) Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserleri Karadeniz'in Kuzeyinde Kullanılan Kıpçak Türkçesi (Kuzey Kıpçak Türkçesi), Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Memlûk Kıpçak Türkçesi olmak üzere üç grupta inceler.

³ *Codex Cumanicus* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Grønbech (1942), s. 5-26; Gabain (1998), s. 67-109; Garkavets (2019), s. 45-54.

⁴ Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kasapoğlu Çengel (2012), s. 17-81.

3. Osmanlı Türkçesi unsurlarının hâkim olduğu eserler: Kayıtbay, Muhammed b. Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin şiirleri. Bu eserlerin dışında *Kitâb fi'l-Fıkh* ve *Şerhü'l-Menar li'l-Musannif-i bi't-Türkî* de Memluk Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerindedir.

Devletin Türklerin eline geçmesi ile Türkçeye duyulan ilgi bu dönemde pek çok sözlük ve gramerin yazılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde kaleme alınan sözlük ve gramerler ise şunlardır: *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Kitâbü'l-Ef'al*, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *El-Kâvânîni'l-Küllîye li Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, *Kitâbu Bülgâtü'l-Müştâk fi Lügati't-Türk ve'l Kıpçak*⁵.

1. GEREKLİLİK KİPİ

Fiil kipleri ana hatlarıyla haber (bildirme) kipleri ve tasarlama kipleri olarak iki kısma ayrılır. Haber kipleri zaman bildiren kiplerdir. Tasarlama kipleri ise emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleridir. Çağdaş Türk lehçelerinin gramerlerinde bu kiplerin dışında niyet kipi ve ihtimal kipi gibi tasarlama kiplerini görmek de mümkündür.

Gereklilik kipi bir işin yapılması gerektiğini bildiren kiptir. Oğuz grubu Türk lehçelerinde genellikle *-mAll* eki ile kurulan bu kip, tarihî ve Oğuz grubu dışındaki çağdaş Türk lehçelerinde modal (kiplik) sözcük olarak adlandırılan sözcüklerle kurulmaktadır.

Vardar (2002, s. 102), gereklilik kipini, *eylemin belirttiği oluşun gerçekleşmesi gerektiğini gösteren isteme kipi*, şeklinde tanımlamıştır. Bir diğer dilbilim sözlüğünde ise bu kip şu şekilde tanımlanmıştır: “gereklik (*necessitative*) anlambilim, biçimbilim Bir işin ya da olayın gerçekleşmesinin zorunlu olduğunu belirten kip.” (İmer vd., 2013, s. 138).

Ergin (2005, s. 313), Türkiye Türkçesinde kullanılan gereklilik kipi ekinin Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru teşekkül ettiğini ve ilk çıktığı zamanlarda bir sıfat-fiil eki olarak kullanıldığını belirtmiştir. Yazar bu eki ‘gereklik eki’ olarak adlandırmış ve şunları kaydetmiştir: “Bu ek de yalnız şekil ifade eden bir ektir. Tasarlama kiplerinden biri olan gereklik şeklini meydana getirir. Tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan, gereklik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder.” (2005, s. 312). Ergin’in de belirttiği gibi bu ek Azerbaycan Türkçesinde hâlihazırda bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. Örneğin *yemâli alma* ‘yenecek/ yenilesi elma’.

Banguoğlu da (2004, s. 471) Ergin gibi ‘gereklik kipleri’ terimini kullanır. Bu kipin eğilim kiplerinin zorunluluk gösteren bir çeşidi olduğunu ifade eder. Korkmaz (2009, s. 693), gereklilik kipinin *gereklik*, *gerekirlik*, *gerekmelik*, *gereklilik* gibi farklı adlandırmalarını verdikten sonra bu kipi şöyle tanımlar: “Bir oluşun, bir kılışın veya tasarlanan bir eylemin yapılması gereğini bildiren bir kiptir. Bugün *-mAll* eki ile kurulur.”

Bilgegil (2009, s. 262), gereklilik kipini tanımlamadan önce bu kipin *-malı/ -meli* ekleri ile kurulduğunu, bu ekin Eski Anadolu Türkçesinin son devresinde bir sıfat-fiil eki

⁵ Kıpçak Türkçesi sözlükleri ile ilgili bilgi için bk. Demirci (1998), s. 145-152. *Kitâbü'l-Ef'al* ile ilgili bilgi için bk. Eminoğlu (2011), s. 18-22.

olarak ortaya çıktığını, Osmanlı Türkçesinde bugünkü göreviyle kullanılmaya başlandığını belirtmiştir.

Ediskun (1999, s. 182), bu çekimi *gereklik kipi* terimiyle karşılayarak şu şekilde tanımlamıştır: “İstenilen ya da tasarlanan eylemin yapılması gerekeceğini bildirir. Belirli bir zaman göstermez. *Bırakmalıyım (=bırakmam gerekiyor)*, *bilmelisiniz (=bilmeniz gerekmektedir).*”

Gencan (1971, s. 24-242), bu kipi yapılmının, olmanın gerektiğini bildirdiğini ifade etmiştir. Kipin, *-meli/ -malı* ekleri ile kurulduğunu belirten yazar, *gerek, lazım, icap et-*, yüklemeleri ve *zorunda* sözcüğüyle de bu kipi anlamının verildiğini ifade etmiştir.

Gramerlerde ve dilbilim sözlüklerinde yapılan tanımlar genellikle birbirine benzemektedir. Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere bu kip, oluşun, durumun, kılışın gerçekleşmesi zaruretini anlatan kiptir. Yapılan tanımlamalarda sadece Ediskun bu kipi bir zaman belirtmediğini ifade etmiştir. Ancak gereklilik kipi, diğer tüm tasarlama kipleri gibi, yakın da olsa, bir gelecek zamana gönderme yapmaktadır.

2. TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE VE MEMLUK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE GEREKLİLİK KİPİ

Türkçede gereklilik kipinin kurulmasında ekler (*-mAlI, -AsI*) kullanıldığı gibi kiplik (*modal*) sözcük olarak adlandırılan sözcükler de kullanılmıştır. Kiplik sözcükler Türkiye Türkçesi çalışmalarında pek yer almaz. Ancak çağdaş Türk lehçeleri üzerine yazılan gramerlerde bu sözcüklerin ayrı bir kategori olarak değerlendirildiğini görmek mümkündür. Örneğin *Qazirgi Qazaq Tili* (Çağdaş Kazak Dili) adlı bir gramer kaleme alan İsayev (2007, s. 33) bu sözcükleri ünlemler ve edatlar ile birlikte yardımcı sözcükler sınıfında değerlendirir ve şu şekilde tanımlar:

“Modal sözler konuşmacının çeşitli fikirlerini bildirir. Modal sözleri morfoloji açısından ayrı bir söz grubu olarak incelemeye dayanak olan hususlar şunlardır: İlk olarak anlam özelliği ve bu kelimelerin dil bilgiselleşme vasfı. İkinci olarak tür değiştirme sisteminin olmaması. Üçüncü olarak da söz dizimsel vasfı, yani konuşucunun kendi fikrini bildirebilmesi.”

İsayev, Memluk Kıpçak Türkçesinde gereklilik çekimi kuran *kerek* sözcüğünü de modal sözcükler içinde sayar.

Azerbaycan Türkçesinde modal sözleri ayrı bir tür olarak değerlendiren Kazımov (2010, s. 379) bu sözcükleri, “Konuşucunun söylediği fikirlerin objektif gerçeklik münasebetini bildiren sözcüklere modal söz denir.” şeklinde tanımlamıştır. Bu hususu diğer Türk lehçelerinin gramerlerinde de görmek mümkündür.

Tarihî Türk lehçelerinde gereklilik yapısı için şunları söylemek mümkündür: Eski Türkçede *kärgäk* kelimesi bu kipi kurmak için kullanılmıştır. Gabain, her ne kadar bu kipi başlı başına ayrı bir yapı olarak vermemiş ise de *-ğu/ -gü* sıfat-fiilinden bahsederken bu ekin mecburiyet ve gaye ifade ettiğini ve *kärgäk* kelimesi ile birleşebildiğini dile getirmiştir (2007, s. 83). Uygur Türkçesinde bu kip daha ziyade *kergek* kelimesi ile yapılmıştır. Uygur Türkçesindeki gereklilik şekilleri şunlardır: *-ğu/ -gü kergek, -miş/ -miş + kergek, -mak/ -mek kergek, -ğu/ -gü ol, -gülük/ -gülik + ol* (Eraslan, 2012, s. 351).

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ğū/ -gū kergek* ile birlikte (*kerek + ...*) *-sa/ -se* şekli de gereklik bildirmek için kullanılmıştır (Ercilasun, 1984, s. 149). Harezmi Türkçesinde gereklik kipi *-ğū/ -gū* eki ile yapılırken üçüncü teklik şahıslarda *kerek* sözcüğünün kullanıldığı da görülmüştür (Toparlı-Vural, 2007, s. 57).

“Eski Anadolu Türkçesinde gereklik kipi için müstakil bir ek yoktur. Bu kip için daha çok *-a, -e* istek kipi ve *-sa, -se* şart kipi eklerine *gerek, gerekdir* gibi kelimeler eklenerek yapılan kalıplar kullanılmaktadır: *bil-se gerek, al-sam gerekdir*. Mastar ekiyle *gerek* kelimesinden oluşan *-mak gerek* kalıbı da kullanılabilir: *bil-mek gerek, söyle-mek gerek*.” (Öztürk, 2017, s. 80).

Çağatay Türkçesinde Eckmann (2009, s. 127), herhangi bir gereklik kipinden bahsetmemiş ancak şart ekini anlatırken şart çekimi ile kullanılan *kerek* kelimesinin gereklik ifade ettiğini belirtmiştir.

Kıpçak Türkçesindeki gereklik şekilleri ise şunlardır: *-Ar kerek, -sA kerek, -mAK, -mAH kerek, -mAll, kerek+fiil+GAy+[şahıs eki], +GA tiyesidir/ tiyişlidir/ tiyer* (Güner, 2020, s. 265-266). Görüldüğü üzere Kıpçak Türkçesinde kullanılan gereklik kiplerinin çekiminde *kerek, tiyesidir, tiyişlidir, tiyer* gibi sözcükler ve *-Ar, -sA, -mAK/ -mAH, -mAll* gibi ekler kullanılmaktadır. Güner’in bu yapılar için verdiği örnekler genellikle Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden alınan örneklerdir. Karamanlıoğlu ise Kıpçak Türkçesi Grameri isimli eserinde bu lehçe için bir gereklik şeklinden bahsetmez.

2.1. Memluk Kıpçak Türkçesinde kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri) Yapısı

kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri) yapısı Eski Oğuz Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde gereklik kipi için kullanılan yapılardan biridir. Yapının iki ana unsuru vardır. Birincisi *kerek* kelimesi ikincisi ise Türk dili tarihinde istek ve gelecek zaman eki olarak kullanılan *-(G)A(y)* ekidir.

Clauson (1972, s. 742), *gerek/ kerek* sözcüğünün kökeni olarak *kerge-* ‘gerekmek, gerekli olmak’ fiilini vermektedir. Yazar, bu kelimenin *-miş/ -miş, -ğū/ -gū* gibi eklerden sonra da kullanıldığını ifade etmiştir. Erdal (1991, s. 235), kelimenin yapısını *kärgä-k* ‘gerekli, zaruri’ şeklinde göstermektedir. Gülensoy (2007, s. 365), kelimenin yapısını şu şekilde vermiştir: “**kär-* ‘sonuna kadar girmek + *-ä-* ‘fiilden fiil yapım eki’ + *-°g* ‘sıfat-fiil eki’ veya pekiştirme eki.”

-(G)A(y) eki Türk dilinin işlek eklerinden biridir. Bu ek, Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan bir ektir (Gabain, 2007, s. 81). Ayrıca Gabain, *-GAy* ve *-GAy ärdi* yapılarını ‘Temenninin Özel Kuruluşları’ başlığı altında incelemiştir (2007, s. 92). Bu ek Orhun Yazıtları’nda bulunmaz. Talat Tekin (2003, s. 189), bu ekin *Irg Bitig* ve *Tunhuang* yazmalarında bulunduğunu belirtir. Uygur Türkçesinde ise bu ek ile kurulan kip yaygın biçimde kullanılmıştır. Ekin *-ğā/ -ge* biçimleri de mevcuttur (Eraslan, 2012, s. 343-344). Bu ek, Karahanlı Türkçesinde de *-ğā/ -ge, -ğay/ -gey* biçimlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2003, s. 187). Eckmann, bu eki Harezmi Türkçesinde gelecek zaman ve gereklik eki olarak göstermiştir (1998, s. 203). Bu eke, gelecek zaman işleviyle Kıpçak Türkçesi döneminde de rastlamak mümkündür (Toparlı-Vural, 2013, s. 70). Bu ekten gelip *-A* eki Eski Oğuz Türkçesinde istek eki olarak kullanılmakla birlikte

emir, istek, gereklilik gibi işlevleri yerine getirmektedir (Gülsevin, 2017, s. 114). Çağatay Türkçesinde bu ek ile kurulan kip, gelecek zaman bildirmesinin yanında istek, rica, emir, tahmin bildiren bir kip şekline bürünmüştür. -ğay/ -gey/-kay/ -key biçimlerinin yanında şiirde -ğa/ -ge/ -ka/ -ke biçimleri de kullanılmıştır (Eckmann, 2009, s. 128-129).

kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri) yapısına müstakil bir şekilde Memluk Kıpçak döneminde kaleme alınmış gramerlerde rastlanmaz. *Kerek* kelimesi *Kitabü'l-İdrâk*'te (Caferoğlu, 1931, s. 45), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de (13b-2), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'de (22b-2), *Kitâbü'l-Ef'al*'de (172a-8) geçmektedir. Ancak bu eserlerde *kerek* kelimesi herhangi bir kip için kullanılan bir kelime olarak gösterilmemiştir. Bununla birlikte *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'de, *Kitâbü'l-Ef'al*'de bu kelime ile gereklilik bildirildiğine dair örnekler bulunmaktadır. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin 24. bölümü olan *Konuşma Cümleleri* bölümünde şu örnekler görülmektedir: “aş bişğanda çoarmek kerek sen” ‘yemek piştiğinde servis yapmalısın’ ve “sen ketğanda maña bildirmek kerek sen” ‘gittiğinde bana bildirmelisin’ (Toparlı, 2003, s. 58-59). Bu cümlelerden eserin müellifinin -mek kerek yapısıyla gereklilik kipini karşıladığı anlaşılmaktadır. *Kitâbü'l-Ef'al*'de ise şu örnek görülmektedir: “kerek kim saña fulân işni kılsağ” (Eminoğlu, 2011, s. 149) ‘sen filan işi yapmalısın’. Bu cümleden anlaşıldığı üzere eserin müellifi *kerek ... fiil-şart eki+şahıs eki* yapısıyla gereklilik kipini karşılamaktadır.

Yapının ikinci aslı unsuru olan -(G)A(y) eki de bu sözlük ve gramerlerde kendine yer bulmuştur. Bu ek, *Kitabü'l-İdrâk*'te gelecek zaman eki olarak kaydedilmiştir (Caferoğlu, 1931, s. 153). *El-Kavâninü'l-Külliyeye*'de bu ekin geniş zaman eki olduğu ve temenni bildirdiği ifade edilmiştir (Toparlı vd., 1999, s. 15; 26). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de bu ekin gelecek zaman eki olduğu belirtilmiştir (Atalay, 1945, s. 107). *Tercüman*'da da -ğa ve -ğay ekleri gelecek zaman eki olarak gösterilmiştir (Toparlı vd., 2000, s. 67). *Bülgatü'l-Müştak*'ın fiil bölümünde fiiller geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve emir kipi ile çekimlenmiştir (Al-Türk, 2012, s. 37). Bu nedenle bu eserde -(G)A(y) ekine rastlanmaz.

Memluk Kıpçak Türkçesinde kullanılan *kErek(dür)...* fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri) yapısındaki gereklilik biçimine bazı seslik değişimlerle Eski Oğuz Türkçesinde ve çağdaş Azerbaycan Türkçesinde de rastlanmaktadır.

Özkan (2000, s. 141) istek kipi ekinin (-a/ -e) işlevlerinden bahsederken gereklilik işlevinden de bahseder. Yazar, konu ile ilgili şunları kaydetmektedir:

“-e, -a istek ekini alan fiiller, çoğu zaman *gerek, gerekdür* kelimeleri ile kullanıldıklarında, istek kipinden çıkıp gereklilik kipine dönüşmektedirler. Bunun yanında istek ekinin *gerek, gerekdür* kelimeleri olmadan da gereklilik göreviyle kullanıldığı olmaktadır: *Safâ yoluna Sa'di ol kim gire/ Gerek Mustafâ nuş suyunca vara. Bir ağaç ki yimişini diresin/ Gerek beslemesine can viresin (...)*”

Gülsevin (2017, s. 115-116) de Eski Oğuz Türkçesindeki -(y)A istek ekinin *gerek (kim)...*-(y)A yapısında gereklilik bildirdiğini ifade ederek “*amma ben bu ilanı gerek bâğubân eliyile öldürem*” (*Mrzb. 22a.8*) örneğini vermektedir.

Bu kip, Azerbaycan Türkçesi gramerlerinde *arzu şekli, fe'lin iltizam-arzu forması* isimleri ile gösterilmektedir. Azerbaycan Türkçesinin tarihî gramerini kaleme alan Mirzâzâde (1990, s. 161), istek ekini alan fiillerden önce *gärük* kelimesinin getirilmesi ile

fiile emir anlamı yüklediğini ifade ederek Hatayî ve Nesimî'den örnekler vermiştir. Kazımov (2010, s. 250), arzu şeklini şu şekilde tanımlamaktadır: “Fiilin arzu şekli (istek biçimi) iş ve hareketin gerçekleşmesinin gerekli olduğunu, arzu edildiğini bildirir.” Yazar, bu kipin basit şeklinde *gäräk* ‘gerek’, *nola* ‘ne ola ki’, *kaş* ‘keşke’ *barı* ‘bari’ kelimelerinin kullanıldığını belirterek kipin şahıslara göre çekimini şu şekilde vermiştir:

Män gäräk al-a-m ‘almalıyım’

Sän gäräk al-a-san ‘almalısın’

O gäräk al-a ‘almalı’

Biz gäräk al-a-q ‘almalıyız’

Siz gäräk al-a-sınız ‘almalısınız’

Onlar gäräk al-a-lar ‘almalılar’ (Kazımov, 2010, s. 251).

Azerbaycan Türkçesinde *gäräk* ve istek eki almış fiilin arasına başka unsurlar da girebilmektedir. Örneğin, “Sän gäräk işinde düz olasan, hamıya nümünä olasan” ‘*Sen işinde doğru ve herkese örnek olmalısın.*’ (Kazımov, 2010, s. 252). Bu duruma Memluk Kıpçak Türkçesinde de rastlamak mümkündür.

Güner (2020, s. 266), bu kipin Kıpçak Türkçesinde kullanıldığını ifade etmiştir. Güner’in bu kip için verdiği örnekler bir Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metni olan *Töre Bitigi*’nden alınmıştır. Bulak (2017, 366) da Güner’e atıfla bu kipin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görüldüğünü ifade ederek *Töre Bitigi*’nden örnekler vermiştir. Ancak yapılan taramalar bu kipin Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanıldığını göstermektedir.

2.1.1. Çekimin Yapısı

Memluk Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanan bu kipin yapısının iki temel unsuru vardır. Bunlardan ilki *kerek/ kirek* modal sözcüğüdür. Diğeri de fiilin üzerine eklenen - (G)A(y) ekidir. Bu iki unsur arasına başka cümle öğeleri girebileceği gibi yalnızca *kim* pekiştirme edatının girdiği de gözlemlenebilmektedir.

Yapılan taramalarda kipin sadece birinci çokluk şahsına dair örnek bulunamamış, diğeri şahısların çekimlerinin örnekleri tespit edilebilmiştir. Bu bilgiler ışığında tespit edilen örneklerle, bu kipin Memluk Kıpçak Türkçesi için çekimini şu şekilde göstermek mümkündür.

1. Teklik Şahıs: **kirek (...)** **birgey-men** ‘vermeliyim’
2. Teklik Şahıs: **kerek (...)** **olturğay sen** ‘oturmalısın’
3. Teklik Şahıs: **kerek (...)** **yetişgey** ‘yetişmeli’
1. Çokluk Şahıs: ***kerek (...)** **yazğay biz** ‘yazmalıyız’
2. Çokluk Şahıs: **kirek (...)** **mu‘avved bolğay-sız** ‘hazır olmalısınız’
3. Çokluk Şahıs: **kerek (...)** **kın tutmağaylar** ‘kin tutmamalılar’

Kipin yapısındaki *kerek/ kirek/ kerekdür* sözcüğünün kullanımında bir birlik yoktur. Örneğin *Münyetü'l-Guzât'ta*, aynı cümlede dahi hem *kerek* hem de *kirek* şeklini görmek mümkündür. Eserler arasında bir standart olmasa da eserlerin bu konuda kendi içinde tutarlı olduğu söylenebilir. Bu hususu, eserler üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür:

GT: *kirek*; BV: *kerek*; MG: *kirek/ kerek*; N: *kerek*; İM: *kerek*; KF: *kerekdür*; KFT: *kerekdür*

Çekimde fiilin üzerine eklenen -(G)A(y) ekinin farklı şekiller aldığı da görülmektedir. Bu ekin -*ke* biçimine bir örnekte rastlanmıştır: “ger tileseñ kim ğarāyibler temāşā itkesen/ tigme bir kün bir yañı yirge **kerek** kim **yitkesen**” (GT 97a, 7-8) ‘Eğer ğarip şeyler görmek istersen her gün yeni bir yere **gitmelisin**.’

Oğuz lehçesinin etkisiyle -(G)A(y) ekinin -A biçiminde eklendiği de görülmektedir: “kumāşını ğaldırsun yirden **kerekdür** yir yumşak **ola** ya **otura** yüce yir üstüne” (KF 60b, 3-4) ‘Kumāşını yerden ğaldırsın. Yer yumşak **olmalı** veya yüksek bir yere **oturmalıdır**.’; “ayıttı şems-i eyimme eyle **kerek** kim **ġāzī** **işitmeye** oşbu tanuġluġını” (İM 321b, 5-6) ‘Şems-i Eyimme, kadı bu şahitliġi **duymamalıdır**, dedi.’

Kipin olumsuzu, fiilin üzerine olumsuzluk ekinin getirilmesi ile yapılır. Örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür: “bir tācirge miñ altun ġasāret boldı tācir oġlına ayttı **kirek** kim bu vāġı‘anı hiç kişige **aytmaġaysen** oġlı ayttı ay ata buyruġ buyruġuñ” (GT 107a, 6-8) ‘Bir tüccarın bin altınlık zararı oldu. Tüccar oġluna, bu olayı hiç kimseye **söylememelisin**, dedi. Oġlu, ey baba buyruk senindir, dedi.’; “ve eger ayıtısa bir müsülmāñga ayıtıl lā ilāhe illallāh tip ayıtımsa ol kişi kâfir bolur ammā ġaçan kim “özri bolsa inkâr ġılmayın eyle **kerek** kim **kâfir bolmaġay**” (İM 12a, 1-2) ‘Ve eğer bir Müslümana lailaheillallah de, dese (o Müslüman) söylemezse kâfir olur. Ama özrü varsa ve inkâr etmezse **kâfir olmamalıdır**.’

Yapılan taramalarda bu çekime dair tespit edilen örnekleri şahıslara göre şu şekilde göstermek mümkündür:

1. Teklik Şahıs

“ayttı ol tāġi bāġi ġilāfınça kim mışır mülkine maġrūr bolup teñrilik da‘visin ġıldı **kirek** kim bu memleketni ġullarından iñ iksük ġuluma **birgey-men**” (GT 46b, 9-12) ‘O Firavun’un aksine dedi ki kim Mısır mülkünden ötürü maġrūr olup tanrılık davası ġüderse bu memleketi ġullar arasından en aşaġı kuluma **vermeliyim**.’

2. Teklik Şahıs

“ger tileseñ kim ğarāyibler temāşā itkesen/ tigme bir kün bir yañı yirge **kerek** kim **yitkesen**” (GT 97a, 7-8) ‘Eğer ğarip şeyler görmek istersen her gün bir yeni yere **gitmelisin**.’

“bir tācirge miñ altun ġasāret boldı tācir oġlına ayttı **kirek** kim bu vāġı‘anı hiç kişige **aytmaġaysen** oġlı ayttı ay ata buyruġ buyruġuñ” (GT 107a, 6-8) ‘Bir tüccarın bin altınlık zararı oldu. Tüccar oġluna, bu olayı hiç kimseye **söylememelisin**, dedi. Oġlu, ey baba buyruk senindir, dedi.’

“kaçan tilesen kim süngü ‘ilmin öğrengey-sen **kerek** kim atnıñ yahşısın **algaysen**” (MG 25b 9; 26a 1) ‘*Ne zaman süngü ilmini öğrenmek istersen atın iyisini almalsın.*’

“**kirek** kim kılıçnıñ türlüğlerinde iskinin ihtiyâr kılıp **kötürmegeysen**” (MG 85a, 4-5) ‘*Kılıçların arasından eskisini seçip götürmemelisin.*’

“aşl yanı çıkmekde **kirek** kim kaşınj üzere **tartğaysen** taķı şehâdet barmakıñnı bıyığınj üstündin **kiçirgeysen**” (MG 102b, 9; 103a, 1-2) ‘*Yayı çekmekte aslanan şudur: Kaşının üzerine çekmeli ve şehadet parmağın bıyığının üzerinden geçirmelisin.*’

“uşbu ma’niler üçün **kerek** kim aşığıp nerse **dimegey sin** atnıñ sınçılamaķı içinde” (BV 11b, 19-20) ‘*Atı tecrübe etmek üzerine bu manalar hakkında acele ederek bir şey dememelisin.*’

“biri daķı yay kıtasından bolur anı kidermeklik ol durur kim **kerek** ülküye karşı **olturğay sen**” (N 50a, 8-9) ‘*Birisi de yayın sertliğinden olur. Bunu gidermek şu şekildedir, nişanın karşısında oturmalsın.*’

“oşbu vitir namāzı senin işin turur eyle **kerek** kim **bolğay sen** teñri te’ālā birle beraber” (İM 62b, 2-3) ‘*Bu vitir namazı senin işindir, Tanrı ile beraber olmalsın.*’

3. Teklik şahıs

“faķir-i şādık ol-dur iy ‘aziz ir/ yaman iş kilmegey hergiz kolundan/ iner bolsa kayadın bir ağır taş / **kirek** kim **kitmegey** ‘arif yolundan” (GT 80a, 7-10) ‘*Ey aziz insan, sadık fakir odur ki elinden asla kötü bir çıkmaz. Kayadan ağır bir taş düşse bile ariflerin yolundan ayrılmamalıdır.*’

“men **kirek ölgey idim** iy gül beden senden burun/ tā közüm sensiz cehānnı **körmegey idi** bu kün” (GT 125a, 5-6) ‘*Ey gül beden ben senden önce ölmeliydim. Gözüm bu cihanı sensiz görmemeliydi.*’

“barmakların anıñ üzere bağlangay da biri birine **kerek** kim **yetişgey** taķı **kirek** kim mismarı **muħkem bolğay** taķı **kirek** kim kılıç kınında yaz u kış boş **bolğay**” (MG 94a, 8-9; 94b, 1-3) ‘*Parmakların onun üzerine bağlanmalı ve birbirine yetişmeli. Kılıcın korkuluğu sağlam olmalı kılıç kınında yaz kış boş olmalı.*’

“kaçan kim bu ‘amelnı kılar bolsañ **kirek** kim sinde bir uzun yip **bolğay** bir uçı bilinge bağlı **bolğay** taķı bir uçı licāmnıñ halakasına bağlı **bolğay** tā atıñ tüşkende sindin kaçmağay” (MG 57a, 1-4) ‘*Ne zaman ki bu işi yaparsan sende uzun bir ip olmalı. Bir ucu beline bağlı olacak bir ucu gemin halkasına bağlı olacak ki atın düştüğünde senden kaçmayacak.*’

“**kirek** kim süngü yumru **bolğay** taķı ortası **ķavı bolğay** kim titretgende kıatığ titremegey” (MG 79b, 3-4) ‘*Ve süngü yumru olmalı ve ortası sağlam olmalı ki titretince çok titremesin.*’

“**kirek** kim süngü kıatığ yoğun **bolmağay** kim ilge sığmağay” (MG 80a 8-9) ‘*Süngü çok kalın olmamalı ki (o zaman) ele sığmaz.*’

“ammā ol mübtedi kişiy eyle **kerek** kim nişānga azıraķ kıyık **durğay** ve daķı nişānı sol köznin tuşında **ķılğay** ve daķı sol dizini nişānga düz **ķılğay**” (N 28b 8- 29a, 1-2) ‘*Ama*

*acemi kişi nişana hafifçe yönelmiş biçimde **durmaldır**. Nişanı sol gözünün karşısında **tutmaldır**. Sol dizini de nişana doğru **tutmaldır**.*

“bes bu bitik alarğa yarar tip Türkî tilince yazdılar **kerek** kim bunu okuyan ‘azîz dutğay dağı barça cāhıllarğa **öğretmegey** ve dağı kıymetin bilmeyenlere **köstermegey**” (RH 68b, 9- 69a, 3) ‘*Sonra bu kitabı onlara faydalı olması için Türk dilinde yazdılar, bunu okuyan yüce tutmalı ve bütün cahillere **öğretmemeli**, kıymetini bilmeyenlere **göstermemeli**.*’

“da‘vî şahîh olmaquş bir şartı dağı budur kim **kerekdür** kim ol da‘vî olınğan neme belgüli **olğay** belgüsüz **olmağay**” (KFT 68b, 7-8) ‘*Davanın sahih olmasının şartı şudur: Dava olunan şey belirli **olmalı**, belirsiz **olmamalıdır**.*’

“ve eger ayıtsa bir müsülmānga ayıtgıl lâ ilāhe illallāh tip ayıtmasa ol kişi kâfir bolur ammā kaçan kim ‘özri bolsa inkâr kılmayın eyle **kerek** kim **kâfir bolmağay**” (İM 12a, 1-2) ‘*Ve eğer bir Müslümana lailaheillallah de, dese (o Müslüman) söylemezse kâfir olur. Ama özrü varsa ve inkâr etmezse **kâfir olmamalıdır**.*’

“ammā sekizinci mes’ele ayıttuğ biz eyle **kerek** kim ol kim **namāz kılğay** her bir big artında” (İM 33a6, 6-7) ‘*Ama söylediğimiz sekizinci mesele şudur: O kişi her beyin arkasında **namaz kılmalıdır**.*’

“ammā kırk üçüncü mes’ele ayıttuğ biz eyle **kerek** kim **ohşatmağay** teñri te‘ālāni bir nersege” (İM 56a, 6) ‘*Ama kırk üçüncü meselede Tanrı Te‘āla’yı hiçbir şeye **benzetmemeli**, diye söyledik.*’

“ayıttı şems-i eyimme eyle **kerek** kim kâzî **işitmeye** oşbu tanuqluğni” (İM 321b, 5-6) ‘*Şems-i Eyimme, kadı bu şahitliğı **duymamalıdır**, dedi.*’

“nite ki arıtdı fercini haqıkatî necislerden **kerekdür arıtğay** fercini hükmî necislerden zinā kibi livāta kibi özgesi kibi” (KF 47b, 5-48a, 1) ‘*Nasıl ki fercini hakiki pisliklerden arındırdıysa zina gibi, oğlancılık gibi ve diğerleri gibi hükmi pisliklerden de **arındırmalıdır**.*’

“**kerekdür** taşlar aru **ola** şu evinde” (KF 54a, 3) ‘*Tuvalettteki taşlar temiz **olmalıdır**.*’

“vaqtî ki avdazuğ bu faziletleri oldıysa **kerekdür** kula **avdaz ala** ta‘zîm bile hürmet bile ihlāş bile” (KF 81b, 6-82a, 1) ‘*Abdestin bu faziletleri bulunduğundan kul, tazim ile hürmet ile ve ihlas ile abdest **almalıdır**.*’

“**kerekdür avdaz alğay** namāz vaqtından burun” (KF 100a, 1) ‘*Namaz vaktinden önce abdest **almalıdır**.*’

“eger du‘ā eylese özge dualar bile keçer lakin **kerekdür du‘ā eylegey** bu du‘alar bile ki qur’an lafzına **ohşaya** nebiden kelen du‘alara **ohşaya**” (KF 154b, 2-4) ‘*Eğer başka dualar ile dua ederse affedilir. Ama Kur’an lafzına benzeyen, Nebi’den gelen dualara benzeyen dualarla **dua etmelidir**.*’

2. Çokluk Şahıs

“**kirek** kim sen taķı atıñ dāyimā mu‘avved **bolğay-sız** taķı kirek kim saña nāverd kiñ bolğay” (MG 14b, 8-9; 15a, 1) ‘*Sen ve atın daima hazır olmalısınız. Senin için meydan geniş olmalı.*

3. çokluk şahıs

“ay yārānlar bu hāreket ki vāķı‘ boldı benim ihtiyārım bilen degül idi **kirek** kim bu yazuķını **yazmağaylar**” (GT 67b, 2-3) ‘*Ey dostlar, bu hareket vaki oldu ama benim isteğim ile olmadı. Bu günahı yazmamalılar (keşke yazmasalar).*

“bir şāruñ kādīsı bir şāruñ kādīsınuñ hüküm varaķasını işidmeknüñ şartlarından bir şartı daķı budur kim **kerekdür** kim ol varaķa hatımlı olğay daķı danuķlar danuķluķ **virgeyler** kim uşbu hatım uşbu varaķanı ıyı virgen kādīnuñ hatımıdır **digeyleyler**” (KFT 122a, 10-14) ‘*Bir şehrin kadısının başka bir şehrin kadısının hüküm evrakını dinlemesinin şartlarından biri şudur: O evrak mühürlü olmalıdır ve şahitler bu mühürün o evrakı gönderen kadının mühürü olduğuna dair şahitlik etmelidir.*

“taķı eyle **kerek** kim müsülmanlarğa kim hıyānat **ķılmağaylar** taķı kīn **tutmağaylar** taķı burnın ķulaķın **kesmegeyleyler** taķı **öltürmegey** hatun kişini” (İM 425a, 8- 425b, 1) ‘*Müsülmanlara ihanet etmemeliler, kin tutmamalılar, onların burunlarını kulaklarını kesmemeliler ve kadını öldürmemeliler.*

2.1.2. Çekimin İşlevleri

Yapılan taramada bu çekimin dört işlevine rastlanmıştır. Gereklilik işlevi bu kipin esas işlevidir. Bu işlevlerin dışında bu kip, ihtimal ve istek de bildirebilmektedir. Kipin, hikāye olarak adlandırılabilir yapıda çekimi ise gerçekleşmemiş gereklik işlevini yerine getirmiştir.

Bu işlevlere dair örnekleri şu şekilde göstermek mümkündür.

2.1.2.1. Gereklik İşlevi

Kipin temel işlevi gereklik işlevidir. Bu işlevle bu kip, olması, yapılması gereken eylemleri bildirmektedir.

Örnekler:

“bir şāruñ kādīsı bir şāruñ kādīsınuñ hüküm varaķasını işidmeknüñ şartlarından bir şartı daķı budur kim **kerekdür** kim ol varaķa hatımlı **olğay** daķı danuķlar danuķluķ **virgeyler** kim uşbu hatım uşbu varaķanı ıyı virgen kādīnuñ hatımıdır **digeyleyler**” (KFT 122a, 10-14) ‘*Bir şehrin kadısının başka bir şehrin kadısının hüküm evrakını dinlemesinin şartlarından biri şudur: O evrak mühürlü olmalıdır ve şahitler bu mühürün o evrakı gönderen kadının mühürü olduğuna dair şahitlik etmelidir.*

“top oynamaklıķınıñ yaķşısı on kişī turur ya‘nī azı **kirek** kim on kişī **bolğay**” (MG 114b, 9; 115a, 1) ‘*Çevgan oynamanın en iyisi on kişi ile olur. Yani en az on kişi olmalıdır.*

“üstâdı ayttı evvel kişi **kirek** kim ni sözlese sağış kılıp aşlın bilip **sözlegey** dağı ni hareket kim **kılğay** mevzün **bolğay**” (GT 140a, 13; 140b, 1-2). ‘*Hocası, öncelikle insan ne konuşursa hesap ederek, aslını bilerek konuşmalı, ne yapacaksa ölçülü olmalı.*’

2.1.2.2. İhtimal İşlevi

Bu kip, ihtimal de bildirebilmektedir. Zira Türkiye Türkçesinde de diğer Türk lehçelerinde de ihtimal işlevi, gereklilik kipinin işlevlerinden biridir.

Örnek:

“ayttı tik otur kim seniñ atañ ağır taş astından teprenginçe **kirek** benim atam cennetke **kirmiş bolğay**” (GT 150a, 11-12) ‘*Sessiz dur, senin baban ağır taş altında kıpırdanuncaya kadar benim babam cennete girmiş olsa gerek, dedi.*’

2.1.2.3. İstek İşlevi

Bu çekim, konuşucunun isteğini de belirtebilmektedir. Bu işleviyle kip, Türkiye Türkçesindeki dilek-şart kipinin anlamını vermektedir.

Örnek:

“ay yārānlar bu hareket ki vāqı‘ boldı benim ihtiyārım bilen degül idi **kirek** kim bu yazuğnı **yazmağaylar**” (GT 67b, 2-3) ‘*Ey dostlar, bu hareket vaki oldu ama benim isteğim ile olmadı. Bu günahı yazmamalılar (keşke yazmasalar).*’

2.1.2.4. Gerçekleşmemiş Gereklilik/ İstek İşlevi

Kipin bu işlevi i- ek fiili ile çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır. Gereklilik kipinin hikâyesi olarak adlandırılacak bu yapının Memluk Kıpçak Türkçesi eserlerinde tek örneğine rastlanmıştır. Bu yapıda, gereklilik anlamından ziyade istek anlamının baskın olduğunu görmek mümkündür.

Örnek:

“men **kirek ölgey idim** iy gül beden senden burun/ tā közüm sensiz cehānnı **körmegey idi** bu kün” (GT 125a, 5-6) ‘*Ey gül beden ben senden önce ölmeliydim. Gözüm bu cihanı sensiz görmemeliydi.*’

SONUÇ

Kıpçakların Eyyübi Devleti’ne son vererek Memluk Devleti’ni kurması ile bir ölçünlü yazı dili olarak gelişen Memluk Kıpçak Türkçesi, Türk dili tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu dönemde kaleme alınan eserler Kıpçak Türkçesinin özelliklerini göstermekle birlikte Oğuz lehçesinin özelliklerini de gösterebilmektedir.

Memluk Kıpçak Türkçesi üzerinde ve kErek(dür)... fiil-(G)A(y)+(şahıs zamirleri/ ekleri) çekimi özelinde yapılan incelemede bu çekimin bu eserlerde gereklilik bildirmek için sık kullanılan yapılardan biri olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde kaleme alınan *Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî Tercümesi* ve *Şerhü'l-Menar li'l-Musannif-i bi't-Türki* dışındaki bütün eserlerde bu çekimin örneklerini bulmak mümkündür. *Ebu'l-Leysi's-Semerkandî Tercümesi* ve *Şerhü'l-Menar* üzerinde yapılan taramalarda bu kipin örneklerine rastlanmamıştır.

Bu çekime Memluk Kıpçak Türkçesi döneminde kaleme alınan gramerlerde rastlanmaz. Ancak *kerek* sözcüğü münferit bir kelime olarak; -(G)A(y) eki ise gelecek zaman, geniş zaman ve istek eki olarak bu sözlük ve gramerlerde kendine yer bulmuştur.

Çekimin temel unsurlarından olan *kerek* sözcüğü eserlerde, *kerek/ kirek/ kerekdür* biçimleri ile bulunmaktadır. -(G)A(y) eki ise -GAy, -GA, -A şekillerinde kullanılmıştır. Ekin -A biçiminde kullanılması Oğuz lehçesinin etkisi ile ortaya çıkmış bir husustur.

Çekimin birinci çokluk şahıs örneğine rastlanmamıştır. Diğer bütün şahıslar için çekim örneklerine eserlerde rastlamak mümkündür. Diğer şahıslar arasında da en fazla örneğin üçüncü çokluk şahısta bulunduğunu söylemek mümkündür.

Çekimin gereklik, ihtimal, istek ve gerçekleşmemiş gereklik/ istek olmak üzere dört temel işlevi tespit edilmiştir. Bu işlevler içinde gerçekleşmemiş gereklik/ istek işlevi yalnızca kipin hikâyesi olarak adlandırılabilir yapıda tespit edilmiştir.

Bu yapı Memluk Kıpçak Türkçesi ile birlikte Eski Oğuz Türkçesinde de kullanılan bir fiil çekimidir. Çağdaş Türk lehçelerinden ise Azerbaycan Türkçesinde, bu çekim gereklik bildiren istek kipi olarak kullanılmaktadır.

KISALTMALAR

BV: Kitâb Baytaratü'l-Vâzih.

GT: Gülistan Tercümesi.

İM: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin.

KF: Kitâb fi'l-Fıkh.

KFT: Kitâb fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türkî.

MG: Münyetü'l-Guzât.

N: Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb (Hulasa).

RH: Kitâb fi Riyâzati'l-Hayl.

KAYNAKÇA

Ağar, M. E. (1989). *Kitâb fi'l-fıkh bi-lisâni't-Türki inceleme-metin-sözlük*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Al-Turk, G. A. (2012). *Kitâbu bulğatu'l-muşţâk fi luğati't-türk we'l-kıfçâk üzerine dil incelemesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atalay, B. (1945). *Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'l-luğati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aydın, E. (1997). *Şerhü'l-menar grameri giriş-gramer-metin-bibliyografya*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Bilgegil, K. (2009). *Türkçe dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı tarihî Türk yazı dilleri grameri fil çekimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abu hayyan kitâb al-idrak li-lisan al-etrak*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Demirci, J. (1998). Kıpçak sözlükleri. *Kebikeç*, 6, ss. 145-152.
- Eckmann, J. (1998). Harezmi Türkçesi. *Tarihî Türk şiveleri* (ss. 173-210). (Akalin, M., Çev.) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca el kitabı*. (Karaağaç, G., Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). Memlûk Kıpçak edebiyatı. *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi üzerine araştırmalar* içinde (ss. 52-66). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eminoğlu, E. (2011). *Kitabü'l-efâl*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu bilig grameri-fil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation vol. 1*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Ergin, M. (2005). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (1998). Codex Cumanicus'un dili. *Tarihî Türk şiveleri* içinde (ss. 67-109). (Akalin, M., Çev.) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Garkavets, A. (2019). *Codex cumanicus*. Almatı: Bolaşaq.
- Gencan, T. N. (1971). *Dilbilgisi*. İstanbul: Fen Fakültesi Basımevi.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches wörterbuch*. Kopenhagen: Einar Munksgaard.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü, C. 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İsayev, S. M. (2007). *Qazirgi Qazaq tili*. Almatı: Öner Baspası.

- Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Seyf-i Sarâyî gülistan tercümesi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi. *Dil Araştırmaları*, 10, ss. 17-81.
- Kazımov, Q. Ş. (2010). *Müasir Azərbaycan dili*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri-şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kuanışbayev, E. (2006). *Kitâb fi'l-fikh*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Mirzazadâ, H. (1990). *Azərbaycan dilinin tarihi grammatikası*. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyatı.
- Özgür, C. (1994). *Baytaratü'l-Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmençe yazmalarına göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmençeleşmesi) üzerine bir dil araştırması*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkan, A. (1994). *Kitâb-ı mukaddime-i ebu'l-leysi's-semerkandî*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şirin, R. (1989). *Kitâb fi riyâzati'l-hayl, kitâb fi ilmi'n-nüşşâb metin gramatikal indeks*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2017). *İrşâdü'l-mülûk ve's-selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çöğenli, M. S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-kâvânînü'l-küllîye li zabti'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Çöğenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı Türkî ve acemî ve mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. ve Vural, H. (2007). *Harezmi Türkçesi*. Ankara: Öncü Basımevi.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uğurlu, M. (1984). *Munyetü'l-guzât*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Vural, H. ve Toparlı, R. (2013). *Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Sonçağ Yayınları.

NECESSITATIVE IN MAMLUK KIPCHAK TURKISH kErek(dür)...verb-(G)A(y)+(Personal Pronouns/ Affixes)

ABSTRACT

Mamluk Kipchak Turkish forms two branches of the Historical Kipchak dialect together with Northern Kipchak Turkish. This dialect, which became a written language with the establishment of the Mamluk (Kölemen) State, developed as a standardized written language and was replaced by the Oghuz dialect by the 16th century.

Dictionaries, grammars, and works in various subjects, particularly the art of warfare, were written in this dialect when Kipchak Turkish was established as the standard writing system in Egypt and Syria. These works include some that exhibit the distinctive features of Kipchak Turkish as well as some that mix Kipchak and Oguz dialects. This study analyzes a necessary conjugation that appears in various texts.

The necessitative is a modal that expresses the necessity of carrying out the work, action, or occurrence. This mood is categorized as one of the subjunctives in grammars. The necessitative in Mamluk Kipchak Turkish is typically created using words known as modal words. Moreover, the necessary mood created by the suffix can be found. This study examines the *kErek(dür)...verb-(G)A(y)+(personal pronouns/affixes)* structure used in Kipchak Turkish-language literature. Examples of the structure were gathered after all works published during this time period were scanned. The abbreviations of the works as well as the page and line numbers from which the examples were obtained are provided in parentheses. The examples taken from the works are presented in plain text format. The example is then translated into Turkish and italicized.

It was observed that there is no unity in the use of the word *kerek/ kirek/ kerekdür* and the suffix *-(G)A(y)* in the structure of the modal. For example, in Münyetü'l-Guzât, it is possible to see both *kerek* and *kirek* in the same sentence. Although there is no standard among the works, it is possible to say that the works are consistent in this regard. It is also observed that the suffix *-(G)A(y)* attached to the verb in conjugation takes different forms. The *-ke* form of this suffix is found in one example. With the influence of the Oghuz dialect, the suffix *-(G)A(y)* is also seen to be suffixed in the form of *-A*.

The analysis resulted in the discovery that, with the exception of the first person plural, all other people have examples of this mood. The majority of the examples, it has been observed, are in the third person singular. The functions of the mood are also examined, and examples of conjugation according to the persons are provided individually. The study is concluded with a part in which the findings are discussed.

Keywords: Mamluk Kipchak Turkish, necessitative, verb conjugation.